

ТЕОРЕТИЧНА И ПРАВНА РАМКА НА ОБЩЕСТВЕННОТО ДОСТОЯНИЕ В КОНТЕКСТА НА КУЛТУРНИТЕ ИНСТИТУЦИИ

Даниела Симеонова-Коруджиева

Българска академия на науките

Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей

Резюме: Понятието „обществено достояние“ (*public domain*) заема ключово място в съвременните дебати за авторското право, културното наследство и достъп до знание. Обществено достояние следва да се разглежда не само като правна категория, а и като социален и културен ресурс, тясно свързан с основни права, гарантирани както от правото на ЕС, така и от вътрешното право на Република България. Сред тях са свободата на изразяване и информация, правото на достъп до културни ценности, правото на участие в културния живот. Следователно общественото достояние функционира като балансиращ механизъм спрямо изключителния характер на авторскоправната закрила. То гарантира, че културните произведения остават достъпни за обществото, като подпомагат културната памет, образованието и креативността.

В този контекст културните институции заемат централно място в управлението и популяризирането на общественото достояние.

Ключови думи: общественостояние; културни институции; достъп до знание

ВЪВЕДЕНИЕ

Известно е, че под понятието *public domain*, или на български език *обществено достояние*, се разбират всички произведения на литературата, изкуството, музиката и пр., чиито авторски права са изтекли или никога не са възниквали (например фолклорни творби). Обществено достояние позволява свободно им използване, копиране, разпространяване без необходимост от заплащане; то е съществен елемент за културното наследство и свободния достъп до информация.

Ролята на културните институции в управлението и популяризирането на общественото достояние е ключова. Както правото на ЕС, така и ЗАПСП предвиждат специални режими за използване на произведения от техните фондове, включително по отношение на произведения с неустановен носител на права (*orphan works*).

Обществено достояние следва да се разглежда не само като правна категория, а и като социален и културен ресурс, тясно свързан с основни права, гарантирани както от правото на ЕС, така и от вътрешното право. То функционира като своеобразен балансиращ механизъм спрямо изключителния характер на авторскоправната закрила, гарантиращ, че след изтичането на защитата културните произведения остават достъпни за обществото. Културните институции заемат централно място в управлението на общественото достояние и специалното внимание и подчертаване на ролята им е от изключително значение.

МЕТОДОЛОГИЯ

Използваният в настоящото изследване подход е правноантропологичен. Това включва преглед, анализ и наблюдение на правната рамка и на наличните данни и теоретични интерпретации. В правната теория се подчертава значението на общественото достояние, включително в рамките на дебата за авторските права и изразените разбирания, че прекомерното разширяване на рестриктивните авторскоправни закони задушава креативността, новаторството, образованието (Boyle, 2008).

Антропологичното наблюдение е насочено най-вече към ролята на общественото достояние при създаването на творческо и културно съдържание, с подчертаване на огромната роля на институциите за културно наследство (музеи, библиотеки, архиви), които са „пазители на общественото достояние“ (The Europeana Public Domain Charter, 2025) и са едни от малкото участници, които могат да гарантират достъпа до материали – обществено достояние.

Целите на изследването са обобщаване и анализ, както и формулиране на възможни изводи и заключения.

РЕЗУЛТАТИ

Понятието „обществено достояние“ (*public domain*) заема ключово място в съвременните дебати за авторското право, културното наследство и достъпа до знание. То се утвърждава като ключов елемент на съвременния културен обмен, а значението му за културата и развитието на обществото нараства съществено.

Това важи в особена степен за сферата на културното наследство и културните ресурси, включително чрез свободния им достъп посредством платформите на културни организации, както и чрез инициативи като Europeana и актуалната правна рамка на Европейския съюз, насочена към дигитализацията и повторното използване на културното наследство.

Поставя се въпросът за правната природа и обхвата на общественото достояние в контекста на повторното използване на културното наследство.

Популярната идея (Boyle, 2003), че съзиданието и креативността в човешката история са стъпвали винаги на вече създаденото, не губи актуалност, но намира ново проявление чрез технологиите на днешния ден. Строго погледнато, общественото достояние обхваща съвкупността от всички творчески произведения, които не са обхванати от права върху интелектуална собственост. Всяка година нови произведения стават обществено достояние, тъй като защитата на авторските права, която трае 70 години след смъртта на автора в целия ЕС, изтича.

Теоретична рамка

В теорията се разработва концепция за важността на общественото достояние. Подчертават се значението и всеобщата валидност на принципа, че всичко ново сътворено в крайна сметка стъпва върху по-ранни творби или открития. Затова логично е, както има защита на околната среда и защита на общодостъпността на природните ресурси и блага, да има и защита на „културната среда“, в

която свободата на използване на общите интелектуални блага на човечеството е съществена част (Boyle, 2008). Бойл поддържа разбирането, че общественото достояние е структурен и политически конструктор и пространство, оформено от правото, идеологията и икономическите интереси (Boyle, 2003). В *The Public Domain: Enclosing the Commons of the Mind* (2008) Бойл развива метафората за т.нар. *Second Enclosure Movement* (както земята е била оградена, така днес се „огражда“ културата).

Професорът по право Дейвид Ланг (Lange, 1981; 2003) в основополагащите за темата статии *Recognizing the Public Domain* (1981) и *Reimagining the Public Domain* (2003) допринася значително за разбирането на темата и свързването ѝ „по незаобиколим начин с индивидуалните права“ (individual rights in the public domain). Ланг разглежда public domain не просто като зона без права, а като активен правен и социален ресурс, който гарантира баланс между авторското право и обществените интереси. Той подчертава, че свободният достъп до културни и научни произведения е необходим за развитието на знанието и творчеството, като индивидуалните права на ползване и адаптация са тясно свързани с функционирането на общественото достояние. Концепцията на Ланг разширява разбирането за public domain като фундаментална рамка за участие в културния и информационен обмен.

Тоест Ланг разбира общественото достояние не просто като „зона без права“, а като юридическа и социална категория, която е тясно свързана с индивидуалните права – особено с правото на свобода на изразяване и на ползване на знания. В *Recognizing the Public Domain* (Lange, 1981) се подчертава, че *public domain* съществува като норма, която гарантира баланс между авторското право и обществените интереси, а не просто като „липса на собственост“. По-късно, в *Reimagining the Public Domain* (Lange, 2003), Ланг развива идеята, че общественото достояние е динамична концепция, която осигурява свободен достъп до културни и научни ресурси, и че индивидуалните права (например правото на използване и адаптация) са неотделими от тази рамка.

Според Ланг точното дефиниране на public domain е невъзможно, самият термин е еластичен и неточен (elastic and inexact) (Lange, 2003, p. 463). Отчитайки огромното значение на дефинициите и аналогията на Бойл (Boyle, 2003) за разширяването на интелектуалната собственост като повторното завладяване (second enclosure movement), Ланг заключава, че: „... общественото достояние – независимо как се дефинира – трябва да гарантира тези фундаментални човешки стремежи: да мислим и да си представяме, да помним и да усвояваме, да играем и да творим...“ (Lange, 2003, p. 483).

Дюсолие също интерпретира променящата се роля на общественото достояние в законодателството на ЕС за авторското право на фона на дигитализацията, платформизацията и дискурса за основните права, като го позиционира в рамките на ориентираната към бъдещето реформа на авторското право в ЕС, свързвайки го с достъпа до култура, иновации и конституционни ценности (Dusollier, 2025; 2026).

Това показва, че общественото достояние вече не се възприема единствено като остатъчна категория след изтичането на авторскоправната закрила, а като самостоятелна ценност, която следва да бъде активно защитавана в условията на дигиталната среда.

Действително, общественото достояние може да се дефинира по различни начини. В широк смисъл може да се разбира като обхващащо:

- *Произведения, върху които е изтекла авторскоправната закрила*

Авторското право в ЕС е 70 години след смъртта на последния преживял автор. След изтичането на този срок произведението става *обществено достояние*. Към днешна дата може да се заключи, че в общия случай произведенията, създадени през XIX век и по-рано, са с изтекла авторскоправна закрила в рамките на ЕС.

- *Произведения, които не отговарят на условията за закрила*

Става дума за творби, по отношение на които авторско право никога не е възниквало, защото не са били налице необходимите условия за това. Такива са например *фолклорните творби* (Simeonova-Koroudjjeva, 2024). Съгласно действащия авторскоправен режим в български контекст, фолклорът е изрично изключена категория от авторскоправната закрила. Не са обект на авторско право също така нормативни и индивидуални актове на органите за управление, новини, факти, сведения и данни, идеи и концепции, и материали, получени чрез възпроизвеждане на произведения с изтекъл срок на времетраене на авторското право.

Правна рамка

Авторскоправното законодателство на ЕС защитава само произведения, които се считат за „оригинални“. Това означава, че те са „собствено интелектуално творение на автора“. Както се посочи и по-горе, изключени са идеи, факти и информация. *Авторското право не защитава идеите, а само оригиналното им изразяване*, то не защитава факти и информация, те са част от общественото достояние и могат свободно да бъдат използвани от всички.

В много случаи в националното право изрично се посочва, че законите, указите, административните и съдебните решения и други официални документи не са защитени с авторско право. Тези основни обществен ресурси се приемат за твърде важни за функционирането на обществото. Изключени са произведения, при които правноносителят се е отказал от права. Правноносителите могат по собствена воля да се откажат от упражняване на имуществените права в максимално допустимата степен чрез инструмента Creative Commons 0 (CC0).

Съществуват и други случаи, в които използването на защитени произведения е *разрешено по закон и не изисква предварително съгласие*. Това са така наречените *изключения* от авторското право и обхващат употреби, които се считат за *социално, културно, политически или икономически особено значими*. Такива са свързаните с обучителни цели, научните изследвания, културното наследство, използването от хора с увреждания, критиката и прегледът, цитирането, пародията и пастишът, наред с много други.

Както се посочи по-горе, в правото на ЕС общественото достояние обхваща всички произведения, които не са или вече не са обект на авторскоправна или сродна закрила, най-често поради изтичане на срока на защита, хармонизиран на равнище ЕС. Хармонизацията на срока на авторскоправната закрила е осъществена чрез Директива 2006/116/ЕО, която установява общ принцип за *срок от 70 години след смъртта на автора*. След изтичането на този срок произведенията автоматично преминават в общественото достояние във всички държави членки, което създава правна сигурност и улеснява трансграничния достъп до културни и научни ресурси.

В българската правна система тези правила са транспонирани чрез Закона за авторското право и сродните му права (ЗАПСП). Макар законът да не използва изрично термина „обществено достояние“ като самостоятелна легална дефиниция, той де факто го конструира чрез уредбата на сроковете на закрила (чл. 27 и сл. ЗАПСП), изтичането на авторскоправната защита, свободното използване на произведения, за които закрилата е отпаднала или никога не е възниквала (Simeonova-Koroudjieva, 2023).

Съгласно ЗАПСП след изтичането на срока на авторското право произведението може да бъде използвано свободно, без разрешение и без заплащане на възнаграждение, при условие че се зачитат неимуществените права на автора, доколкото те са приложими (например правото на авторство).

Общественото достояние в дигиталната ера и в практиките на музеи, архиви и други културни институции

Особено значение за разбирането на общественото достояние в дигитална среда има посочената вече по-горе Директива (ЕС) 2019/790 относно авторското право в цифровия единен пазар (наричана по-нататък Директивата). Редица разпоредби на посочената директива имат съществена роля за дейността на организациите за културно наследство, като библиотеки, музеи, архиви. Отношение към дейността им има чл. 6, който позволява създаване на копия на материали, защитени с авторски или сродни права, трайно включени в колекциите им, независимо от формата, с цел опазване. Режим за произведения извън търговско обращение е уреден в членове 8–11. Общественото достояние е предмет на уредбата в чл. 14, който въвежда изричен принцип, че точните възпроизвеждания на произведения на изобразителното изкуство, които са в общественото достояние, не подлежат на нова авторскоправна или сродна закрила. Този принцип има *пряко отражение върху практиките на музеи, архиви и други културни институции* и е от особено значение за българските публични колекции.

Тоест „обществено достояние“ е и легален термин, използван във вторичното право на ЕС – в посочената Директива (ЕС) 2019/790. В българския превод на Директивата терминът „public domain“ се превежда с „обществено достояние“ – в контекста на изтичане на срока на авторски права и свободата за използване на произведения, които не са обхванати от авторско право.

Следва да се има предвид, че съгласно принципа на върховенство на право-

то на ЕС, развит в практиката на Съда на Европейския съюз, националните органи са длъжни да тълкуват вътрешното право в съответствие с правото на ЕС.

Терминът „обществено достояние“ се използва в т. 3 на преамбюла на Директивата, в която точка се аргументира и това, че бързото технологично развитие преобразява начините, по които се създават, произвеждат, разпространяват и използват произведенията и други обекти, и приложимото законодателство трябва да бъде съобразено с потребностите на бъдещето, така че да не ограничава технологичното развитие.

Директивата предвижда правила за адаптиране на някои изключения и ограничения на авторското право и сродните му права към цифровата и трансграничната среда, както и мерки за улесняване на някои лицензионни практики, свързани с разпространението на произведения извън търговско обращение и наличието онлайн на аудио-визуални произведения на платформи за видео по заявка с оглед осигуряването на по-широк достъп до съдържание.

В т. 53 изрично се посочва, че изтичането на срока на закрила е свързано с превръщането на това произведение в обществено достояние. В областта на визуалните изкуства разпространяването на достоверно възпроизвеждане на произведения за обществено достояние допринася за достъпа до културата и нейното насърчаване и за достъпа до културното наследство.

Въведените с Директивата нови, единни правила са транспонирани в българския ЗАПСП (ДВ, бр. 100/2023), но са приети нееднозначно (Lazarova, 2023; Draganov, 2025; Sarakinov, 2024; Simeonova-Koroudjieva, 2025).

Целта е установяването, че копия на произведения на визуалните изкуства, които са обществено достояние, не се ползват от защита – самото произведение е вече обществено достояние. Горното не възпрепятства институциите за културно наследство да продават репродукции, например картички. Наблюдава се, че често материали от общественото достояние продължават да бъдат обект на неоправдани ограничения (The Europeana Public Domain Charter, 2025).

В Директивата (гл. 4, чл. 14), изрично се посочва, че държавите членки предвиждат, че когато срокът на закрила на произведение на визуалното изкуство е изтекъл, всички материали, произтичащи от действие на възпроизвеждане на произведението, **не са обект** на авторското право, освен ако материалът, получен в резултат, е оригинален.

Тази разпоредба има съществено значение за дейността на културните институции – музеи, галерии, архиви и библиотеки, които осъществяват масова дигитализация на културно наследство. Тя утвърждава принципа, че възпроизвежданията на произведения на визуалното изкуство – обществено достояние, не могат да пораждат нова авторскоправна закрила, освен ако съдържат самостоятелен творчески принос. По този начин се предотвратява повторното „затваряне“ на общественото достояние чрез технически актове на дигитализация и се създават по-благоприятни условия за свободен достъп, използване и културен обмен.

ИЗВОДИ

На основание на изложеното по-горе могат да бъдат изведени няколко ключови обобщения в контекста на културните институции и с оглед правото на ЕС:

На първо място, анализът показва нарастващото значение на дигитализацията и онлайн достъпността на произведенията от общественото достояние. Инициативи като Еурогеа и разпоредбите на Директива (ЕС) 2019/790 насърчават цифровия достъп до културното наследство, като едновременно с това утвърждават принципа, че самият процес на дигитализация не поражда нова авторскоправна закрила.

На второ място, общественото достояние следва да се разглежда не само като правна категория, но и като социален и културен ресурс, пряко свързан с упражняването на основни права, включително свободата на изразяване и информация, правото на образование и участието в културния живот (чл. 11 от Хартата на основните права на ЕС). В този смисъл достъпът до знание и култура представлява съществен елемент от демократичното общество.

На трето място, културните институции изпълняват ключова роля като посредници между общественото достояние и обществото. Чрез дейностите по съхраняване, дигитализация и предоставяне на достъп до културни ресурси те гарантират практическата реализация на принципите, залегнали в правото на ЕС и националното законодателство.

Следователно общественото достояние придобива значение, което надхвърля чисто правното му измерение и се проявява като социален и културен ресурс, свързан с упражняването на основни права и свободи. То действа като коректив на изключителния режим на авторскоправна защита. Чрез него се гарантира обществената достъпност на културните произведения, което подпомага поддържането на културната памет, развитието на образованието и творчеството.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

За европейската авторскоправна традиция е характерен принципът, според който авторските права представляват временно изключение, обосновано от обществения интерес, а не естествено и неограничено право. След изтичането на срока произведенията по право преминават в обществено достояние. В този смисъл по-голямата част от документираното знание поначало принадлежи към общественото достояние, докато авторското право функционира като ограничено във времето отклонение от това състояние.

Съгласно вторичното право на ЕС изключителният контрол върху произведения, които са част от общественото достояние, не може да бъде възстановяван чрез нови права или други механизми. Произведенията, които са обществено достояние в аналогова форма, запазват този си статут и след цифровизация, тя не поражда нови права върху съдържанието.

В научната литература последователно се подчертава значението на об-

щественото достояние, като се изтъква, че прекомерното разширяване на рестриктивни авторскоправни режими може да възпрепятства креативността, иновациите и образованието (Boyle, 2008). В същата насока Хартата на Europeana (The Europeana Public Domain Charter, 2025) подчертава, че общественото достояние е от съществено значение за упражняването на основни права, тъй като законният ползвател трябва да разполага със свободата да използва, възпроизвежда и преработва произведенията, без да бъде възпрепятстван от неоснователни претенции за права или други ограничения.

На този фон все по-ясно се откроява ролята на институциите за културно наследство – музеи, библиотеки и архиви – като „пазители на общественото достояние“ (The Europeana Public Domain Charter, 2025). Те са сред малкото, способни реално да гарантират устойчив достъп до материали от общественото достояние, и по този начин изпълняват ключова обществена функция. Следователно те изпълняват съществена обществена функция, тъй като чрез съхраняването, дигитализацията и предоставянето на достъп до културни ресурси гарантират практическото осъществяване на принципите, залегнали в режима на общественото достояние, и допринасят за реализирането на неговите социални и културни функции.

REFERENCES

- Draganov, Zh. (2025). *Pravna zakrila na proizvedeniyata. Tvorchestvo i obektivna forma. Vidove zakrilyani proizvedenia. Sadarzhanie na avtorskoto pravo i svobodno izpolzvanе na proizvedeniyata*. [Legal Protection of Works. Creativity and Objective Form. Types of Protected Works. Content of Copyright and Free Use of Works] – publichna lektzia v TsOA „Krastyo Tsonchev“ (12.12.2025) [Драганов, Ж. (2025). *Правна закрила на произведенията. Творчество и обективна форма. Видове закриляни произведения. Съдържание на авторското право и свободно използване на произведенията* – публична лекция в ЦОА „Кръстьо Цончев“ (12.12.2025)]
- Lazarova, A. (2023). *Zakonat za avtorskoto pravo e obnoven: koi sa novostite* [The Copyright Act Has Been Updated: What's New?]. *Dnevnik*, 1 dek. 2023 [Лазарова, А. (2023). *Законът за авторското право е обновен: кои са новостите*. *Дневник*, 1 дек. 2023] https://www.dnevnik.bg/analizi/2023/12/01/4560713_zaknut_z_a_avtorskoto_pravo_e_obnoven_koi_sa_novostite/ (13.12.2025)
- Sarakinov, G. (2024). *Novite zakonovi razporedbi otnosno avtorskoto pravo i srodnite mu prava v Bulgaria v usloviyata na modernite tehnologii i internet*. [The New Legal Provisions on Copyright and Related Rights in Bulgaria in the Context of Modern Technologies and the Internet.] Sofia: Sibi [Саракинов, Г. (2024). *Новите закони разпоредби относно авторското право и сродните му права в България в условията на модерните технологии и интернет*. София: Сиби].
- Simeonova-Koroudjieva, D. (2025). *Klyuchovo izmenenie v Zakona za avtorskoto pravo i srodnite mu prava premahva maksimalnia srok ot 10*

godini za otstupvane polzvaneto na avtorski prava. [A Key Amendment to the Copyright and Related Rights Act Removes the Maximum Ten-Year Term for the Grant of Copyright Use.] *Norma*, 10, 75–91 [Симеонова-Коруджиева, Д. (2025). Ключово изменение в Закона за авторското право и сродните му права премахва максималния срок от 10 години за отстъпване ползването на авторски права. *Норма*, 10, 75–91.]

Simeonova-Koroudjieva, D. (2024). Intelektualna sobstvenost i kulturno nasledstvo. Vaprosi na nematerialното kulturno nasledstvo v konteksta na avtorskite prava i pravoto na intelektualna sobstvenost. [Intellectual Property and Cultural Heritage: Issues of Intangible Cultural Heritage in the Context of Copyright and Intellectual Property Law]. *Norma*, 4, 44–81 [Симеонова-Коруджиева, Д. (2024). Интелектуална собственост и културно наследство. Въпроси на нематериалното културно наследство в контекста на авторските права и правото на интелектуална собственост. *Норма*, 4, 44–81.]

Simeonova-Koroudjieva, D. (2023). Institutsionalni i normativni aspekti v opazvaneto na kulturnoto nasledstvo [Institutional and Regulatory Aspects of Cultural Heritage Protection]. *Kulturno-istoricheskoto nasledstvo: opazvane, predstaviane, digitalizatsia*, 9 (1), 177–190 [Симеонова-Коруджиева, Д. (2023). Институционални и нормативни аспекти в опазването на културното наследство. *Културно-историческо наследство: опазване, представяне, дигитализация*, 9 (1), 177–190] (<https://www.doi.org/10.55630/KINJ.2023.090114>).

Boyle, J. (2008). *The Public Domain: Enclosing the Commons of the Mind*. Yale University Press.

Boyle, J. (2003). The Second Enclosure Movement and the Construction of the Public Domain. *Law and Contemporary Problems*, 66(1–2), 33–74.

Lange, D. (1981). Recognizing the Public Domain. *Law and Contemporary Problems*, 44(4), 147–178.

Lange, D. (2003). Reimagining the Public Domain. *Duke Law School's Law and Contemporary Problems journal*, Vol. 66, Issue 1.

Dusollier, S. (2025). The Future of the Public Domain. In E. Bonadio & C. Sganga (eds). *A Research Agenda on EU Copyright Law*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Dusollier, S., Meletti, B., Iramina, A., Erickson, K. (2026). *The public Domain: An Academic Perspective*. Public lecture – 15 January 2026. European Public Domain Day, Brussels, 2026.

Други източници

Fostering access to cultural heritage: opportunities in the review of the Copyright in the Digital Single Market Directive. (2026). <https://www.dataspace-culturalheritage.eu/en/news/fostering-access-to-cultural-heritage>

Directive (EU) 2019/790 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC [Директива (ЕС) 2019/790

на Европейския парламент и на Съвета от 17 април 2019 година относно авторското право и сродните му права в цифровия единен пазар и за изменение на директиви 96/9/ЕО и 2001/29/ЕО]

The Europeana Public Domain Charter. (2025). [Харта за обществено достояние на Европеана (2025)]

Copyright and Related Rights Act [Закон за авторското право и сродните му права]

THEORETICAL AND LEGAL FRAMEWORK OF THE PUBLIC DOMAIN IN THE CONTEXT OF CULTURAL INSTITUTIONS

Abstract: *The concept of the public domain occupies a central place in contemporary debates on copyright, cultural heritage, and access to knowledge. The public domain should be understood not only as a legal category but also as a social and cultural resource, closely linked to fundamental rights guaranteed both by European Union law and by the domestic law of the Republic of Bulgaria. These include freedom of expression and information, the right of access to cultural values, and the right to participate in cultural life.*

In this sense, the public domain functions as a balancing mechanism in relation to the exclusive nature of copyright protection. It ensures that cultural works remain accessible to society, thereby supporting cultural memory, education, and creativity.

In this context, cultural institutions occupy a central role in the governance and promotion of the public domain.

Keywords: *public domain; cultural institutions; access to knowledge*

Assist. Prof. Daniela Simeonova-Koroudjieva, PhD

ORCID ID: 0009-0005-8046-7800

Bulgarian Academy of Sciences

Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum

Ethnology of Socialism and Postsocialism Department

Attorney-at-law, Member of the Sofia Bar Association

Sofia, Bulgaria

E-mail: d.koroudjieva@gmail.com